

PRZEMYSŁAW EUGENIUSZ KANIOK
Katedra Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Opolskiego

NIEOBECNOŚĆ OJCA W RODZINIE A FUNKCJONOWANIE DZIECKA NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH OPRACOWAŃ ZAGRANICZNYCH

1. WPROWADZENIE

Problem nieobecności ojca we współczesnej rodzinie jest jedną z najbardziej aktualnych kwestii społecznych. Niech potwierdzeniem tej tezy będą dane statystyczne z 2009 roku, opublikowane przez Amerykański Urząd Statystyczny, na podstawie których stwierdzono, że wśród 74 milionów wszystkich amerykańskich dzieci blisko 24 miliony, a więc co trzeci mały Amerykanin, wychowuje się bez biologicznego ojca¹. W przypadku Polski, w oparciu o dane Głównego Urzędu Statystycznego można zauważyć, że liczba matek samotnie wychowujących swoje dzieci rośnie, gdyż w roku 1988 było 1 milion 395 tysięcy takich kobiet, a w 2002 roku — już o ponad 400 tysięcy więcej, to znaczy 1 milion 798 tysięcy².

Zauważalny zarówno w Polsce, jak i poza jej granicami wzrost liczby rodzin, w których ojciec jest nieobecny sprawia, że ten poruszany już od lat pięćdziesiątych XX wieku temat stanowi przedmiot kolejnych opracowań naukowych, w których usiłuje się poznać przyczyny tego zjawiska, wynikające z niego konsekwencje dla rodziny, a także sposoby przeciwdziałania mu³. Celem artykułu jest przywołanie wybranych wyników badań, umożliwiających częściowe zobrazowanie aktualnego stanu wiedzy na ten temat. Należy podkreślić, że niniejsze opracowanie w żadnym wypadku nie stanowi dogłębnej analizy przywoływa-

¹ Por. R.M. Kreider, R. Ellis, *Current Population Reports*, w: *Living Arrangements of Children: 2009. Household Economic Studies*, U.S. Census Bureau, Washington, D.C. 2011, s. 4.

² Por. Główny Urząd Statystyczny, *Gospodarstwa domowe i rodziny*, Warszawa 2003, <http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/gospodarstwa_domowe_i_rodziny.pdf>, (data dostępu: 29.09.2012).

³ Por. M.E. Lamb, *Introduction: The emergent American father*, w: *The father's role: Cross-cultural perspectives*, red. M. E. Lamb, Lawrence Erlbaum Associates Inc., New Jersey 1987, s. 14.

nych w nim wątków, służących opracowaniu jakiegoś konkretnego konstruktu teoretycznego, lecz jest jedynie próbą ukazania kwestii poruszanych w aktualnych badaniach zagranicznych.

Nieobecność ojca w rodzinie i wynikające z niej implikacje względem dziecka były jednymi z pierwszych, najczęściej poruszanych wątków w badaniach nad ojcostwem w latach 70. XX wieku. Zdaniem amerykańskiego psychologa klinicznego Josepha Plecka, w ówczesnych badaniach poświęconych problematyce ojcostwa uwaga badaczy była skupiona głównie na skutkach związanych z nieobecnością ojca w rodzinie. Przykładem są pochodzące z tamtego okresu badania amerykańskie, w których zajmowano się głównie konsekwencjami wynikającymi z nieobecności ojca w rodzinie⁴. Współcześnie temat ojców podejmowany jest w literaturze przedmiotu stosunkowo często i charakteryzuje się wielowątkowością. Kwestiami, które zostaną w niniejszym artykule zaprezentowane w celu przybliżenia problematyki braku ojca w rodzinie, będą wynikające z tego braku konsekwencje, przejawiające się między innymi w zubożeniu rodziny, ocenach ojców przez ich córki, stanie zdrowia matek i ich nowo narodzonych dzieci, problemach dorosłego już dziecka z prawem, ciężach nastolatków, stosowaniu przemocy wobec dzieci, problemach z nadużywaniem przez nie alkoholu i narkotyków oraz sytuacji szkolnej.

2. NIEOBECNOŚĆ OJCA A TRUDNA SYTUACJA MATERIALNA RODZINY

Jednym z wątków badawczych, pojawiających się w badaniach poświęconych problematyce nieobecności ojca w rodzinie, jest zagadnienie trudnej sytuacji materialnej jej członków. Przykładowymi badaniami z tego zakresu, w których próbowano zbadać międzypokoleniowe dziedziczenie nieobecności ojców w rodzinach znajdujących się w trudnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, są badania autorstwa kanadyjskich naukowców z Uniwersytetu Concordia oraz Uniwersytetu w Ottawie — Erin Pouget, Lisy Serbin, Dale'a Stacka, Alexa Schwartzmana oraz Jane Ledingham. Wspomniani naukowcy w swoim opracowaniu wykorzystali dane statystyczne uzyskane w toku przeprowadzonych wcześniej badań longitudinalnych. Próbę badaną stanowiło 386 osób, które wzięły udział we wspomnianym projekcie badawczym dwukrotnie: pierwszy raz, kiedy były jeszcze dziećmi, drugi gdy — będąc dorośli — posiadali już własne dzieci. W wyniku zastosowania modelowania równań strukturalnych, autorzy badań ustalili że w przypadku mężczyzn, którzy wychowywali się bez ojców, istnieje duże prawdopodobieństwo, że oni również nie będą mieć kontaktu ze swoimi dziećmi. Ponadto naukowcy ustalili, że kobiety, które w dzieciństwie wychowywały się bez ojców, mogą częściej od pozostałych kobiet wiązać się z mężczyznami,

⁴ Por. J. Pleck, *Foreword*, w: *Fathers in cultural context*, red. D.W. Shwalb, B.J. Shwalb, M.E. Lamb, Routledge, New York 2012, s. xiv.

którzy w przyszłości nie będą razem z nimi wychowywać ich wspólnych dzieci. W toku dalszej analizy statystycznej zauważono, że nieobecność ojca w rodzinie w dwóch pokoleniach może pośrednio odpowiadać za występowanie u kobiet przejawów agresji, nadużywanie substancji psychoaktywnych, a nawet posiadanie wykształcenie.

Odnosząc swoje ustalenia do literatury przedmiotu, naukowcy podsumowali je we wniosku, że doświadczana przez dzieci nieobecność ojca może skutkować nieodwracalnymi zmianami w ich dorosłym życiu⁵. Przywołane wyżej badania stanowią dowód na to, że problemy materialne rodziny oraz nieobecność w niej ojca mogą zwiększać prawdopodobieństwo, że w jej kolejnych pokoleniach będzie częściej dochodzić do podobnych sytuacji.

Trudną sytuację materialną rodzin, w których ojcowie są nieobecni, najlepiej obrazują dane amerykańskiego Spisu Powszechnego z 2011 roku. Według amerykańskiego Urzędu Statystycznego, w roku 2011, ponad 15 milionów amerykańskich dzieci żyło w ubóstwie, stanowiąc 21,4 procent całej ich populacji. Wśród dzieci wychowywanych w Ameryce przez samotne matki stwierdzono, że aż 47,6 procent z nich było dotknięte zjawiskiem ubóstwa. Dla porównania tylko 10,9 procent dzieci żyjących w USA z obojgiem swoich rodziców żyje w biedzie⁶. W oparciu o informacje pochodzące z krajowego raportu przygotowanego w 2003 roku przez grupę amerykańskich naukowców można stwierdzić, że już na rok przed narodzinami dzieci, 43 procent spośród wszystkich przyszłych samotnych matek korzystało z jakiegokolwiek formy pomocy społecznej, w tym między innymi z talonów na żywność. W sytuacji, kiedy samotne matki spodziewają się drugiego dziecka, ich udział procentowy w zakresie korzystania z pomocy społecznej wzrasta do 53 procent⁷.

Analizując sytuację materialną rodzin dotkniętych zjawiskiem nieobecności ojca, szczególną uwagę warto zwrócić na sposób, w jaki jest ona oceniana przez jej członków. W oparciu o wyniki badań można stwierdzić, że aż 45,9 procent ubogich amerykańskich rodzin niepełnych deklaruje, że ma kłopoty materialne. Jeżeli chodzi o biedne rodziny pełne, które twierdzą że przeżywają problemy finansowe, to ich wartość procentowa jest mniejsza, bo wynosi 38,6 procent. Podobne proporcje stwierdzono w przypadku rodzin dobrze sytuowanych, które nie sygnalizowały kłopotów finansowych. Spośród całej populacji rodzin niepełnych tylko 23,3 procent z nich ocenia swoją sytuację materialną jako dobrą. Rodzin

⁵ Por. E. Pougnet, L.A. Serbin, D.M. Stack, J.E. Ledingham, A.E. Schwartzman, *The intergenerational continuity of fathers' absence in a socioeconomically disadvantaged sample*, Journal of Marriage and Family 74(2012)3, s. 540.

⁶ Por. C. DeNavas-Walt, B.D. Proctor, J.C. Smith, *Income, poverty and health insurance coverage in the United States: 2011*, U. S. Census Bureau, Washington, D.C. 2012.

⁷ Por. S. McLanahan, I. Garfinkel, N. Reichman, J. Teitler, M. Carlson, C.N. Audigier, *The fragile families and child wellbeing study: Baseline national report*, Bendheim-Thoman Center for Research on Child Well-being, Princeton, N.J. 2003, s. 13.

pełnych, które pozytywnie wypowiedziały się o swojej sytuacji materialnej, jest zdecydowanie więcej, bo aż 41,2 procent⁸.

3. NIEOBECNI OJCOWIE W OCENIE SWOICH DZIECI

W centrum zainteresowań badaczy zajmujących się nieobecnością mężczyzn w rodzinie znalazł się także związek, jaki zachodzi między strukturą rodziny, w której osoby spędziły swoje dzieciństwo, a ich aktualnymi ocenami ojców. Właśnie to zagadnienie było przedmiotem stosunkowo niedawno przeprowadzonych badań amerykańskich wśród 788 kobiet w wieku od 18 do 88 lat, wywodzących się z różniących się od siebie etnicznie środowisk. Jeden z najbardziej spójnych wniosków, wysuniętych przez autorów tychże badań, dotyczył właśnie związku zachodzącego pomiędzy strukturą rodziny, w której wychowały się badane kobiety, a sposobem oceniania przez nie relacji ze swoimi ojcami.

Uszczegóławiając ten wniosek, w toku jego dalszej analizy, badacze ustalili że kobiety które doświadczyły w dzieciństwie nieobecności swoich ojców, wynikającej z rozwodu bądź też separacji rodziców, dokonywały ich negatywnej oceny. Sposób oceniania przez córki własnych ojców ma związek z tym, ile miały lat lub jakie było ich pochodzenie etniczne. W przypadku, kiedy nieobecność ojców wynikała z faktu ich śmierci przed 18. rokiem życia ich córek, to już jako dorosłe kobiety oceniały ich z perspektywy swoich wspomnień skrajnie pozytywnie. Istotny związek zachodzi również między rasą badanych kobiet, strukturą ich rodziny a sposobem oceniania przez nie relacji łączących je z ojcami. Okazało się bowiem, że spośród wszystkich ras kobiet, które spędziły swoje dzieciństwo w rodzinie pełnej, swoich ojców najlepiej oceniały kobiety białe. Natomiast wśród wszystkich kobiet, które w dzieciństwie nie posiadały ojców, najlepiej wyrażały się o nich kobiety czarnoskóre. Nie bez znaczenia dla oceny ojców był również wiek badanych kobiet. Naukowcy ustalili, że wraz z wiekiem kobiety gorzej oceniały swoich ojców⁹.

4. NIEOBECNOŚĆ OJCA A STAN ZDROWIA MATKI I DZIECKA

Nieobecność ojca w rodzinie może stanowić jeden z istotnych czynników różnicujących stan zdrowia matki oraz jej nowo narodzonego dziecka. Za taką tezę przemawia szereg wniosków wysuniętych na podstawie dotychczas przeprowadzonych badań. W jednym z opracowań naukowych zaobserwowano, że śmiertelność noworodków wśród dzieci samotnych matek jest o 1,8

⁸ Por. S.G. Sondra, *Material hardship in the United States: Evidence from the survey of income and program participation*, Social Work Research 25(2001)3, s. 148.

⁹ Por. E.M. Krampe, R.R. Newton, *Reflecting on the father: Childhood family structure and women's paternal relationships*, Journal of Family Issues 33(2012)6, s. 773.

raza większa aniżeli u dzieci z rodzin pełnych¹⁰. Innymi danymi statystycznymi, które stanowią potwierdzenie powyższych ustaleń, są wyniki badań przeprowadzonych w amerykańskim stanie Georgia. Na podstawie analizy metryk urodzeń 217,798 dzieci urodzonych w tym stanie w latach 1989–1990 stwierdzono, że 17,9 procent z nich nie miało wpisanego w tym dokumencie nazwiska ojca. Prawdopodobieństwo, że dzieci te umrą w pierwszym roku swojego życia, zwiększyło się o 2,3 w porównaniu z ich rówieśnikami, którzy mieli w swojej metryce wpisane nazwisko ojca¹¹.

Poza aspektem zwiększonej umieralności nowo narodzonych dzieci, brak ojca w rodzinie jest również związany z problemami, z jakimi muszą się borykać ciężarne matki. Korzystając z dostępnych danych statystycznych, można zauważyć, że kobiety samotne, które spodziewają się dziecka, rzadziej korzystają z form opieki prenatalnej, narażając swoje nowo narodzone dzieci na ryzyko wystąpienia u nich niedowagi. Ta negatywna implikacja jest na tyle silna, że nie jest jej w stanie zniwelować nawet wcześniejsza edukacja rodziców¹². O ile nieobecność ojca może mieć negatywny związek z wagą jego nowo narodzonego dziecka, o tyle jego obecność może być pozytywnie związana z podejmowaniem przez kobiety decyzji o karmieniu piersią. Ten pozytywny związek przejawiał się między innymi tym, że trzy czwarte kobiet, których mężowie uczestniczyli w zajęciach promujących naturalną metodę karmienia noworodków, decydowało się częściej na karmienie swojego dziecka piersią. Mężczyźni odgrywają w tym przypadku ważną rolę w byciu propagatorami idei karmienia dzieci piersią¹³. Obecność ojców, połączona z ich wiedzą na temat odżywiania noworodków drogą naturalną, zwiększa prawdopodobieństwo o 1,76 raza, że ich nowo narodzone dzieci będą karmione przez matki piersią¹⁴.

Nieobecność przyszłych ojców przy ciężarnych matkach może nieść za sobą również ryzyko palenia przez nie papierosów podczas ciąży. Wniosek taki został wysunięty w oparciu o przeprowadzone badania, w których stwierdzono że 23 procenty samotnych matek w ciąży, zamieszkujących wielkie amerykań-

¹⁰ Por. T.J. Mathews, S.C. Curtin, M.F. MacDorman, *Infant mortality statistics from the 1998 period linked birth/infant death data set. National Vital Statistics Report*, 48(12), National Center for Health, Hyattsville, Maryland 2000, s. 6.

¹¹ Por. J.A. Gaudino, B. Jenkins, R.W. Rochat, *No fathers' names: A risk factor for infant mortality in the State of Georgia, USA*, *Social Science and Medicine* 48(1999)2, s. 253.

¹² Por. K.A. Moore, *Executive summary: Nonmarital childbearing in the United States, w: Report to Congress on out-of-wedlock childbearing, U. S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, Center for Disease Control and Prevention. National Center for Health Statistics, Hyattsville M.D. 1995*, s. xxiii.

¹³ Por. A.J. Wolfberg, K.B. Michels, W. Shields, P. O'Campo, Y. Bronner, J. Bienstock, *Dads as breastfeeding advocates: Results from a randomized controlled trial of an educational intervention, American Journal of Obstetrics and Gynecology* 191(2004)3, s. 708.

¹⁴ Por. L.R. Susin, E.R. Giugliani, S.C. Kummer, M. Maciel, C. Simon, L.C. da Silveira, *Does parental breastfeeding knowledge increase breastfeeding rates?*, *Birth* 26(1999)3, s. 149.

skie miasta paliło papierosy, a 71 procent z nich korzystało z rządowego programu ubezpieczeń społecznych. Chociaż wyniki te nie zostały skonfrontowane z badaniami, w których przedmiotem badań byłyby matki z rodzin pełnych, to jednak umożliwiają zaobserwowanie charakterystycznych problemów, z jakimi pewnej części samotnych matek przychodzi się zmagać.

W badaniach, którymi objęto blisko 3 tysiące matek stwierdzono, że brak mężczyzn przy ciężarnych żonach lub partnerkach może skutkować przejawianiem przez nie stanów depresyjnych w okresie poprzedzającym narodziny dziecka. Matki samotnie wychowujące swoje dzieci przeżywają często silny stres, a także utrzymują zdecydowanie mniej kontaktów z członkami swojej rodziny, przyjaciółmi i społecznością lokalną, a także rzadziej korzystają z oferowanego im wsparcia społecznego¹⁵. Z kolei, w oparciu o badania longitudinalne przeprowadzone wśród 10 tysięcy rodzin, ustalono, że nieobecność zarówno biologicznego ojca, jak i matki przy dzieciach wychowywanych przez rodziny zastępcze, zwiększa ryzyko doznania przez nie obrażeń ciała w wyniku nieszczęśliwego wypadku lub zdarzenia losowego¹⁶. Dopelnieniem tego ustalenia są wyniki badań, w których udział wzięło ponad 3 tysiące uczniów. Stwierdzono w nich, że dzieci nie żyjące ze swoimi biologicznymi rodzicami są czterokrotnie częściej narażone na doświadczanie zaburzeń emocjonalnych¹⁷.

Związek, jaki zachodzi między nieobecnością ojca w rodzinie a stanem zdrowia jego dziecka zdają się potwierdzać także inne badania, z których wiadomo, że dzieci wychowujące się bez ojców częściej od swoich rówieśników zapadają na astmę. Ponadto rozpad małżeństwa rodziców, który nastąpił już po narodzinach dziecka, aż sześciokrotnie zwiększa ryzyko jego pobytu na oddziale ratunkowym z powodu różnych problemów zdrowotnych, a pięciokrotnie z powodu chorowania na astmę¹⁸.

5. NIEOBECNOŚĆ OJCA A PROBLEMY DOROSŁEGO DZIECKA Z PRAWEM

Odczuwalny przez młodego człowieka brak przy nim jego ojca może przejawiać się między innymi w zwiększonym prawdopodobieństwie popadania przez niego w konflikt z prawem, a w konsekwencji trafienia do zakładu karnego.

¹⁵ Por. J. Cairney, M. Boyle, D.R. Offord, Y. Racine, Stress, social support and depression in single and married mothers, *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* 38(2003)8, s. 442.

¹⁶ Por. T.G. O'Connor, L. Davies, J. Dunn, J. Golding, *Distribution of accidents, injuries, and illnesses by family type*, *Pediatrics* 106(2000)5, s. e68.

¹⁷ Por. S.P. Cuffe, R.E. McKeown, C.L. Addy, C.Z. Garrison, *Family and psychosocial risk factors in a longitudinal epidemiological study of adolescents*, *Journal of American Academic Child Adolescent Psychiatry* 44(2005)2, s. 121.

¹⁸ Por. K. Harknett, *Children's elevated risk of asthma in nonmarried families: Underlying structural and behavioral mechanisms*, Center for Research on Child Well-being, Princeton, N.J. 2005, s. 25.

Dowodem na to są wyniki badań, na podstawie których zauważono, że młodociani chłopcy wychowujący się bez ojców są mniej sytuowani, a ich status społeczny i materialny jest zagrożony. Są oni jednocześnie narażeni na ryzyko wchodzenia w konflikt z prawem¹⁹.

Próbując dowiedzieć się, czy podobny związek między nieobecnością ojców a problemami dorosłych dzieci z prawem dotyczy również kobiet, pracownicy amerykańskiego Ministerstwa Sprawiedliwości przeprowadzili badania, których próbę badaną stanowiło blisko 14 tysięcy więźniarek. Wyniki badań pozwoliły stwierdzić, że ponad połowa osadzonych kobiet wychowywała się w dzieciństwie bez biologicznego ojca, a 42 procent z nich pozostawało pod opieką samotnej matki. Więźniarki, które wychowywały się zarówno bez ojca, jak i matki stanowiły 16 procent badanej populacji²⁰.

6. NIEOBECNOŚĆ OJCA A NIELETNIE MACIERZYŃSTWO

Następnym aspektem związanym z implikacjami wynikającymi z nieobecności ojca w rodzinie, jest macierzyństwo nastoletnich córek. Zagadnieniu temu poświęcono stosunkowo wiele badań. Przykładowym opracowaniem naukowym, w którym poruszono ten wątek, były badania, na podstawie których stwierdzono, że córki wychowywane przez samotne matki częściej niż ich rówieśniczki z rodzin pełnych zostają nastoletnimi matkami, nie kończąc zazwyczaj, podobnie jak ich partnerzy lub przyszli mężowie, nawet szkoły średniej²¹.

Podobne implikacje dla nastoletnich córek niesie ze sobą także separacja rodziców. Fakt ten znalazł odzwierciedlenie w badaniach, w oparciu o które ustalono, że separacja rodziców może zwiększyć ryzyko wcześniejszej pierwszej miesiączki, inicjacji seksualnej, a w konsekwencji przedwczesnego zajścia w ciążę. Kobiety, których rodzice podjęli decyzję o separacji w okresie pomiędzy ich narodzinami a szóstym rokiem życia, były od swoich rówieśniczek z rodzin pełnych dwukrotnie częściej narażone na ryzyko wcześniejszej pierwszej menstruacji, ponad czterokrotnie częściej rozpoczynały wczesne życie seksualne oraz z dwu i półkrotnie większym prawdopodobieństwem zachodziły w ciążę. Najlepszym remedium na niekorzystne implikacje względem życia seksualnego nastoletnich córek jest pozostawanie ich rodziców razem. Jak się bowiem okazało, im dłużej młode kobiety zamieszkiwały z obojgiem biologicznych rodziców, tym mniejsze było ryzyko ich przedwczesnej inicjacji seksualnej. Z drugiej

¹⁹ Por. A.L. Anderson, Individual and contextual influences on delinquency: the role of the single-parent family, *Journal of Criminal Justice* 30(2002)6, s. 575.

²⁰ Por. T.L. Snell, D.C. Morton, Women in prison: Survey of prison inmates, 1991, w: Bureau of Justice Statistics Special Report, Department of Justice, Office of Justice Programs, Washington, D.C. 1994, s. 4.

²¹ Por. J.D. Teachman, *The childhood living arrangements of children and the characteristics of their marriages*, *Journal of Family Issues* 25(2004)1, s. 104.

strony kobiety, które doświadczyły w swoim dzieciństwie kilkukrotnych zmian partnerów swoich rodziców, są aż pięciokrotnie częściej narażone na ryzyko przedwczesnego zajścia w ciążę²².

Swoistym dopełnieniem dotychczasowych ustaleń badaczy na temat przedwczesnej inicjacji seksualnej dziewczynek, wynikającej z nieobecności ojca w rodzinie, są dane statystyczne pochodzące ze spisów powszechnych Stanów Zjednoczonych oraz Nowej Zelandii. Jednym z wniosków wyciągniętych z lektury wspomnianych opracowań jest stwierdzenie, że nastoletnie córki, które wychowują się bez ojca, dwukrotnie częściej zachodzą w ciążę²³.

7. NIEOBECNOŚĆ OJCA A PRZEMOC WZGLĘDEM DZIECKA

Innym wątkiem badawczym, podejmowanym w badaniach związanych z nieobecnością ojca w rodzinie, jest jedna z najczęściej poruszanych współcześnie kwestii społecznych, a mianowicie przemoc względem dziecka. Problem ten stanowił jedno z zagadnień uwzględnionych w Raporcie na temat Dobrostanu Amerykańskich Dzieci z 1997 roku. W raporcie tym można zauważyć, że w przeciwieństwie do dzieci żyjących razem z ojcem i matką, dzieci z rodzin niepełnych są dwukrotnie częściej narażone na doświadczanie fizycznej i emocjonalnej przemocy oraz na zaniedbywanie ich edukacji. Skalę tego zjawiska najlepiej obrazują zawarte w tym Raporcie dane, na podstawie których stwierdzono, że na tysiąc dzieci z rodzin niepełnych 27,3 procent było wykorzystywanych i zaniedbywanych, gdzie przy takiej samej liczbie dzieci z rodzin pełnych procent dzieci krzywdzonych wynosił 15,5²⁴.

W jednej z analiz badawczych, w której badano przyczyny krzywdzenia dzieci, wykorzystując do tego reprezentatywne próby z 42 krajów, ustalono, że dzieci wychowywane tylko przez jednego z rodziców o 77 procent częściej niż dzieci z rodzin pełnych są narażone na stosowanie względem nich przemocy fizycznej, o 87 procent częściej mogą odnosić obrażenia fizyczne w wyniku ich zaniedbywania, o 165 procent częściej mogą doświadczać fizycznego zaniedbywania, o 74 procent częściej mogą cierpieć z powodu zaniedbywania emocjonalnego, o 80 procent częściej mogą doznawać ciężkich obrażeń fizycznych z powodu wy-

²² Por. R.J. Quinian, Father absence, parental care, and female reproductive development, *Evolution and Human Behavior* 24(2003)6, s. 382.

²³ Por. B.J. Ellis, J.E. Bates, K.A. Dodge, D.M. Fergusson, L.J. Horwood, G.S. Pettit, L. Woodward, Does father absence place daughters at special risk for early sexual activity and teenage pregnancy?, *Child Development* 74(2003)3, s. 801.

²⁴ Por. Federal Interagency Forum on Child and Family Statistics, *America's children: Key national indicators of well-being*, The Federal Interagency Forum on Child and Family Statistics, Washington D.C. 1997, s. 93.

korzystywania, a o 120 procent częściej może być zagrożone ich życie na skutek wykorzystywania²⁵.

8. NIEOBECNOŚĆ OJCA A UZALEŻNIENIE DZIECI OD ALKOHOLU I NARKOTYKÓW

Jedną z wielu prawdopodobnych konsekwencji, wynikających z nieobecności ojca w rodzinie, jest zjawisko uzależnienia dzieci od alkoholu i narkotyków. Potwierdzają to najlepiej wyniki badań, w tym między innymi badania, w których odkryto że dzieci z rodzin pełnych, przejawiające złe relacje ze swoimi ojcami, mogą aż o 68 procent częściej palić papierosy, pić alkohol lub zażywać narkotyki. Wśród nastolatków wychowywanych jedynie przez matki prawdopodobieństwo to wzrasta jeszcze o 30 procent²⁶.

O tym, czy dziecko będzie sięgać po alkohol i narkotyki, decyduje także to, jak blisko jest związane z ojcem. Właśnie ta kwestia stała się przedmiotem badań longitudinalnych, w których udział wzięło 6 i pół tysiąca amerykańskich dzieci. W oparciu o dane uzyskane w trakcie przeprowadzania badań stwierdzono, że im większa jest bliskość dziecka z ojcem, tym mniejsza jest liczba jego potencjalnych kolegów, którzy palą papierosy, piją alkohol, palą marihuanę. Bliskość między ojcem a dzieckiem, uwarunkowana strukturą rodziny, jest związana z używaniem przez nie używek takich jak papierosy, alkohol i narkotyki²⁷.

Problemy z zażywaniem substancji psychoaktywnych przez dzieci i młodzież były przedmiotem badań poświęconych nieobecności ojców w rodzinie. W jednym z opracowań z tego zakresu wyciągnięto bardzo interesujące wnioski. Otóż, zakładając nawet, że uwarunkowania środowiskowe, w których żyje młodzież bez opieki jednego z rodziców sprzyjają jej rozwojowi, to i tak prawdopodobieństwo sięgania przez nią po narkotyki jest istotnie większe, niż wśród młodzieży z rodzin pełnych²⁸.

Zażywanie przez młodzież substancji odurzających może mieć związek z brakiem zaangażowania się ojców w opiekę nad nią i w jej wychowanie. Wniosek taki wysunięto z jednego z badań, w którym stwierdzono, że wraz z każdorazowym zaangażowaniem się ojca w opiekę nad dorastającym dzieckiem niebezpieczeństwo zażywania przez nie substancji odurzających spada o 1 procent.

²⁵ Por. A.J. Sedlak, D.D. Broadhurst, *The third national incidence study of child abuse and neglect: Final report*, U.S. Department of Health and Human Services, National Center on Child Abuse and Neglect, Washington, D.C. 1996.

²⁶ Por. *Survey links teen drug use, relationship with father*, Alcoholism and Drug Abuse Weekly, 6 September, 5(1999).

²⁷ Por. National Fatherhood Initiative, *Family structure, father closeness and drug abuse*, National Fatherhood Initiative, Gaithersburg, M.D. 2004.

²⁸ Por. J.P. Hoffman, *The community context of family structure and adolescent drug use*, *Journal of Marriage and Family* 64(2002)2, s. 314–330.

Podobne znaczenie dla niebrania przez młode osoby używek ma fakt, czy pochodzą one z rodzin pełnych²⁹.

Związek, jaki zachodzi między stosowaniem przez młodzież używek a niepełną strukturą rodziny, został potwierdzony także w innych badaniach, przeprowadzonych wśród 228 studentów. W badaniach tych zaobserwowano, że studenci pochodzący z rodzin niepełnych częściej aniżeli ich koledzy z rodzin pełnych nadużywali alkoholu, papierosów, a także dopuszczali się wykroczeń i przejawiali agresję³⁰.

9. NIEOBECNOŚĆ OJCA A SYTUACJA SZKOLNA DZIECKA

Jednym z obszarów aktywności dziecka, który ulega przeobrażeniom w wyniku nieobecności ojca w rodzinie, jest jego sytuacja szkolna. Fakt ten znalazł swoje potwierdzenie w wielu badaniach. Najlepszym dowodem na poparcie tej tezy są wyniki badań nad stanem zdrowia amerykańskich dzieci, w których ustalono że dzieci wychowujące się bez ojców dwukrotnie częściej porzucają szkołę od ich rówieśników z rodzin pełnych³¹. Z drugiej zaś strony, dla sytuacji edukacyjnej dzieci i młodzieży duże znaczenie ma również zaangażowanie ojców w opiekę nad nimi.

Jak dowodzą autorzy badań nad udziałem mężczyzn w wychowaniu dzieci, zaangażowanie mężczyzn w życie szkoły, do której uczęszczają ich dzieci zwiększa prawdopodobieństwo, że będą one lepiej się uczyć i otrzymywać lepsze stopnie. Mechanizm ten odnosi się zarówno do ojców biologicznych, ojczymów, jak i ojców samotnie wychowujących swoje dzieci. Warto jednak podkreślić, że samotne matki oraz przybrani rodzice rzadziej angażują się w życie szkolne dzieci, aniżeli rodzice, którzy razem wychowują swoje rodzone dzieci. Z drugiej strony, udział procentowy rodziców z rodzin pełnych, którzy aktywnie włączają się w sprawy szkolne swojego dziecka, wynosi 62 procent. Brak ojca w domu rodzinnym przekłada się także na gorszą zdawalność dzieci z klasy do klasy. Dzieci żyjące bez ojców dwa razy częściej zostają na następny rok w tej samej klasie niż reszta ich rówieśników.

Przywołując wyniki badań, można zauważyć, że wśród dzieci z rodzin pełnych, tylko 10 procent nie otrzymuje promocji do następnej klasy, gdzie w przypadku

²⁹ Por. J. Bronte-Tinkew, K.A. Moore, R.C. Capps, J. Zaff, The influence of father involvement on youth risk behaviors among adolescents: A comparison of native-born and immigrant families, *Social Science Research* 35(2004)1, s. 181.

³⁰ Por. K.W. Griffin, G.J. Botvin, L.M. Scheier, T. Diaz, N.L. Miller, *Parenting practices as predictors of substance use, delinquency, and aggression among urban minority youth: Moderating effects of family structure and gender*, *Psychology of Addictive Behaviors* 14(2000)2, s. 174.

³¹ Por. U. S. Department of Health and Human Services. National Center for Health Statistics, Survey on child health, U.S. Department of Health and Human Services. National Center for Health Statistics, Washington, D.C. 1993.

dzieci wychowywanych przez ojczymów wartość procentowa dzieci pozostawionych w tej samej klasie w następnym roku szkolnym wynosi aż 20 procent. Jeśli chodzi o dzieci wychowywane przez samotne matki, to 18 procent z nich nie zdaje do następnej klasy³².

Brak ojca w rodzinie odczuwalny jest także w wymiarze czytania dzieciom książek. Nawiązując do przeprowadzonych badań z tego zakresu można zaznaczyć, że wartość procentowa dzieci z rodzin pełnych, którym czytano codziennie książkę, wyniosła 62 procent. Natomiast wśród dzieci z rodzin niepełnych jedynie 48 procent może liczyć na codzienne czytanie im książek³³.

Analizując sytuację szkolną dziecka wychowującego się w rodzinie, w której ojciec jest nieobecny, nie można zapomnieć o czasie, jaki jest mu przez niego poświęcany. W badaniach odnoszących się do tego zagadnienia stwierdzono, że dzieciom poniżej 13 roku życia z rodzin pełnych ojcowie poświęcali 1,77 godzin, a matki 2,35 godzin dziennie. W rodzinach niepełnych czas poświęcany dziennie dziecku przez ojca wynosi 0,42 godzin dziennie, a przez matki 1,26 godzin³⁴.

Sytuacja szkolna dzieci niezamieszkujących ze swoimi ojcami zależy również od stopnia zaangażowania mężczyzn w ich życie. Odwołując się do wyników jednego z wybranych badań, można zauważyć, że połowa dzieci wychowujących się w rodzinach pełnych uzyskała bardzo dobre stopnie w szkole średniej. Jedynie 35,2 procent dzieci niezamieszkujących ze swoimi ojcami mogło się pochwalić w szkole średniej bardzo dobrymi ocenami³⁵.

10. PODSUMOWANIE

Dokonując podsumowania przywołanych w artykule wniosków z badań i opracowań naukowych, w których pośrednim lub bezpośrednim przedmiotem analiz była nieobecność ojca w rodzinie i jej związek z funkcjonowaniem dziecka, warto zaznaczyć że zagadnienie to charakteryzuje się dużą złożonością i wielością podejmowanych wątków. Dlatego, przy formułowaniu jakichkol-

³² Por. U.S. Department of Education. National Center for Education Statistics, *Fathers' and mothers' involvement in their children's schools by family type and resident status*, U.S. Department of Education. National Center for Education Statistics, Washington, D.C. 2001, s. 31.

³³ Por. Federal Interagency Forum on Child and Family Statistics, *America's children: Key national indicators of well-being*, The Federal Interagency Forum on Child and Family Statistics, Washington D.C. 2002, s. 48.

³⁴ Por. L. Lippman, *Indicators of child, family and community connections*, Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation, U. S. Department of Health and Human Services, Washington, D.C. 2004.

³⁵ Por. National Center for Education Statistics, *The condition of education*, U. S. Department of Education, Washington, D.C. 1999, s. 76.

wiek wniosków i uogólnień dotyczących tej problematyki, dobrze jest zachować należytą ostrożność.

W prezentowanym opracowaniu starano się ukazać, że nieobecność ojca w rodzinie może być istotnie związana z sytuacją materialną dziecka i jego rodziny, sposobem oceniania ojca przez dziecko, stanem zdrowia matki i dziecka, jego problemami z prawem w dorosłym życiu, nastoletnim macierzyństwem, przemocą wobec dziecka, jego uzależnieniem od alkoholu i narkotyków oraz sytuacją szkolną. Odwołując się do wyżej wymienionych aspektów funkcjonowania dziecka, można stwierdzić, że ojciec stanowi dla niego i jego rodziny bardzo ważną i niedającą się nikim innym zastąpić osobę. Pełni on w rodzinie rolę żywiciela, wzoru do naśladowania, wychowawcy, przyjaciela wsłuchującego się w głos dziecka, doradcy, mężczyzny aktywnie włączającego się w przygotowanie do narodzin dziecka, kochającego ojca zainteresowanego sytuacją szkolną dziecka. W obliczu jego nieobecności, w rodzinie dochodzi do szeregu negatywnych i często nieodwracalnych wydarzeń oraz procesów, które zaburzają dobrostan psychofizyczny matki i dziecka. Stąd też w pracy z rodzinami przeżywającymi kryzys, uwaga specjalistów winna być zwrócona zarówno na matki, jak i ojców.

THE FATHER'S ABSENCE AND CHILDREN'S WELL-BEING IN THE LIGHT OF INTERNATIONAL RESEARCH

Summary

The purpose of this paper is to present selected aspects of the relationship between the father's absence and children's well-being. The article discusses the consequences of the father's absence in the family, including the impoverishment of the family, children's evaluation of their fathers, the health of mothers and newborn infants, lawbreaking by grown-up children, teenage pregnancy, violence towards children, alcohol abuse, drugs, and school problems. It was found that fathers play an important role in children's lives and their absence has a negative impact on their well-being.

Keywords: fathers, absence, children, well-being, family, education

Nota o Autorze: dr Przemysław Eugeniusz Kaniok jest doktorem nauk humanistycznych, pedagogiem społecznym oraz pedagogiem kultury. Pracownik naukowo-dydaktyczny w Katedrze Pedagogiki Społecznej Instytutu Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego. Członek International Association of Special Education. Autor polskich i zagranicznych publikacji naukowych z zakresu jakości relacji małżeńskich, udziału ojca w opiece nad dzieckiem niepełnosprawnym i w jego wychowaniu. Współautor *Father Involvement Scale — Skali Udziału Ojca w Opiece nad Dzieckiem Niepełnosprawnym i w Jego Wychowaniu*. Swoje doświadczenia zawodowe zdobywał między innymi w zagranicznych organizacjach non-profit, takich jak Association for the Help of Retarded Children (AHRC) w USA, Loddon School w Wielkiej Brytanii oraz Kofoeds' School w Królestwie Danii.

Słowa kluczowe: ojcowie, nieobecność, dzieci, dobrostan, rodzina, edukacja